

Poszczególne monografie to prace doktorskie, w znakomitej większości powstałe na seminarium prowadzonym przez prof. W. Hubatscha. Niektóre z nich recenzowane były już na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”. Sądzić można, iż do opracowania pozostaje jeszcze rejencja w Poznaniu i rejencje śląskie. Może jednak w tych przypadkach sięgną autorzy do polskich opracowań tych problemów, czy też archiwaliów, ażeby obraz rejencji nie był tylko jednostronny.

Wspominaliśmy już, że prace ukazujące się w serii studiów z przeszłości Prus opracowane zostały według jednego schematu ukazującego rejencje tak pod względem geograficznym, jak i demograficznym. Szeroko są następnie przedstawione sprawy ustroju administracyjnego (z wymienieniem wyższych urzędników), sprawy gospodarcze, a na końcu — Kościoła i szkolnictwa. Omawiane są również sprawy narodowościowe, polityki w stosunku do ludności polskiej czy litewskiej. Problem ten jednak potraktowany został bardzo marginesowo. Cały więc nacisk w tych monografiach położony został, jak to z przytoczonej treści wynika, na przedstawienie szerokiego obrazu prowincji czy rejencji wchodzących w skład państwa pruskiego, jak też na szczegółową analizę ustroju i działalności władz administracyjnych. W omawianych tu pracach wiele miejsca znaleziono dla ukazania oddziaływania ludności niemieckiej na tereny zachodnie Prus w związku z rozwojem w nich przemysłu, realizacji zakazów sprzedawania ziem Polakom itd. W pracy o rejencji w Gumbinach znalazło się miejsce dla omówienia działalności administracji w czasie pierwszej wojny światowej, a więc w jedynej rejencji położonej najbliżej wschodniego teatru wojennego.

Kończąc się te prace na roku 1920. Niewiele miejsca poświęcono sprawie plebiscytu, a wreszcie rewolucji listopadowej w Prusach. Pod jej wpływem kraj ten uformował się w nowym republikańskim kształcie ustrojowym, aczkolwiek cesarz Wilhelm II zrzekł się korony cesarskiej, a nie abdykował jako król pruski. Nie uległa też zmianie podstawowa działalność władz administracyjnych. Dla czytelnika interesujące będzie, czy i o jakim stopniu pruska konstytucja republikańska wprowadziła nowe zasady ich działania, czy wreszcie w świetle przepisów nowej konstytucji prowincje uzyskały faktyczną możliwość współdecydowania o sprawach Rzeszy.

Trudno jest jeszcze dziś ocenić obiektywnie ukazujące się w serii studiów nad historią Prus poszczególne tomy i serie jako całość. Sądząc z konsekwencji, z jaką jest ta całość realizowana, doczekamy się pełnego opracowania wszystkich pruskich rejencji, chronologicznie przekraczającego datę 1920 r. Byłoby to wskazane, choćby z tego względu, że w obrębie Rzeszy republikańskiej i hitlerowskiej dokonano faktycznego przeobrażenia Prus w zwykłą jednostkę administracji terytorialnej. Pozwoliłoby to na prześledzenie na długim odcinku czasowym dziejów państwa, jego ustroju politycznego i jego likwidacji.

JAN WĄSICKI (Poznań)

Maria Sofia Corciulo, *La nascita del regime parlamentare in Francia. La prima Restaurazione*. [Roma]: Giuffrè 1977, ss. nlb. 6, 134 (Università di Roma. Facoltà di Scienze Politiche, 22); *Le istituzioni parlamentari in Francia. Cento Giorni e seconda Restaurazione (1815 - 1816)*. Napoli: Guida 1979, ss. 230, nlb. 2 (Saggi di Storia e Politica. La Spirale, 41).

Autorka, wykładowczyni historii instytucji publicznych Wydziału Prawa Uniwersytetu w Camerino, przedstawiła dwa studia, poświęcone kształtowaniu się instytucji parlamentarnych we Francji w dwóch kolejnych okresach, które nastąpiły

po upadku Napoleona I, a mianowicie w okresie pierwszej Restauracji oraz w okresie Stu Dni i dominacji ultraroyalistycznej „La Chambre introuvable”. Literatura, zarówno ogólnohistoryczna, jak i historycznoprawna, dotycząca doby Restauracji, a po części i napoleońskich Stu Dni, jest bardzo bogata. Czym zatem recenzowane studia wyróżniają się na tle dotychczasowych opracowań?

Po pierwsze, studia M. S. Corciulo są stosunkowo szczegółowe, przez co umożliwiają konfrontację przyjętych od dawna w literaturze ogólniejszych tez z konkretnym, nierzadko skomplikowanym biegiem wydarzeń historycznych. Po wtóre, Autorka przyznała poczesne miejsce szeroko rozumianej doktrynie politycznej, wyrażającej się nie tylko w wyjątkowo dużej liczbie broszur i druków ulotnych oraz w czasopiśmiennictwie, ale i w wystąpieniach parlamentarnych. Doktryna zawsze stanowiła przedmiot zainteresowania badaczy Restauracji. Autorka zwróciła jednak na nią wyjątkowo dużą uwagę, a uczyniła to, jak można sądzić, trafnie. Pierwsza i druga Restauracja stanowią przecież doskonały przykład tego, w jakim stopniu poglądy różnych autorów i różnych formacji politycznych odzwierciedlały poglądy określonych grup społecznych, ale też i w jakim stopniu kształtowały one decyzje polityczne oraz wpływały na kształt aktów prawnych, a przede wszystkim na oficjalną ich interpretację. Pod tym względem trzeba jednak zauważyć pewną różnicę pomiędzy pierwszym a drugim studium. W drugim Autorka niezaprzeczenie oparowała całość drukowanych źródeł doktrynalnych i zapomniała nad ich obfitością. W pierwszym studium natomiast ewolucję doktryny przedstawiła bardziej na podstawie literatury niż bezpośrednio źródeł. Po trzecie, Autorka wiele przejęła z nowszych studiów nad „Francją notabli” i szeroko zastosowała, zwłaszcza w drugim studium, podejście socjologiczne. Przede wszystkim warto zwrócić uwagę na interesujące analizy społecznego składu Izby Deputowanych z 1815 r. i wnioski, jakie z nich wyciągnięto w odniesieniu do postawy politycznej deputowanych (*Le istituzioni*, s. 150 i n.). Wreszcie po czwarte, M. S. Corciulo wykroczyła poza tradycyjny przedmiot zainteresowania badaczy początków monarchii parlamentarnej we Francji. Przedstawiła bowiem zarówno mało znane projekty konstytucyjnej Izby Reprezentantów, opracowane rychło po Waterloo¹, jak i, jeszcze mniej znane, projekty polityczne z czasów „małych” Stu Dni czyli pobytu Ludwika XVIII na wygnaniu w Belgii (*Le istituzioni*, s. 90 i n.). Projekty te nie mogły nie pozostać bez wpływu na rozwój instytucji parlamentarnych drugiej Restauracji.

W stosunku do treści obydwu studiów można, oczywiście, wysuwać również wątpliwości i uwagi krytyczne. Wątpliwości i uwagi odnoszą się jednak przede wszystkim do zagadnień szczegółowych. Z problemów ogólniejszych wspominałem już o odczuciu niedosytu, jakie czytelnik odczuwa wobec podstaw źródłowych pierwszego studium. Trzeba również zwrócić uwagę na brak wyraźniejszego powiązania między postępami parlamentaryzmu a wysuwanymi równocześnie projektami decentralizacji administracji. W jedynym znanym wówczas modelu monarchii parlamentarnej — w Wielkiej Brytanii — parlament był nierzadko traktowany jako składnik szerokiego pojęcia samorządu (*Selfgovernment*), do którego należała też oczywiście — jako „samorząd lokalny” — administracja terytorialna. Związek między ideami parlamentaryzmu a ideami decentralizacji został jedynie zarysowany w końcowych partiach drugiego ze studiów, a wystarczyło by przecież nakreślić go szerzej na podstawie dotychczasowej literatury. Istotną pomocą byłaby

¹ *Projet d'acte constitutionnel* z 29 VI 1815 oraz *Déclaration des droits des Français et les principes fondamentaux de leur constitution* z 5 VII 1815 — dostępne nam w wydaniu L. Duguit, H. Monnier, R. Bonnard; *Les constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789*, wyd. 7, Paris 1952, s. 181 - 189.

w szczególności niedawno wydana książka Rudolfa von Thaddena, której jednak, jak można sądzić, Autorka nie знаła².

Przedmowę do drugiego studium napisał najwybitniejszy współczesny znawca dziejów Restauracji Guillaume de Bertier de Sauvigny, pracę tę oceniając wysoko. Wysoka ocena wydaje się w pełni uzasadniona, bowiem zalety drugiego studium — może nieco inaczej jest w odniesieniu do pierwszego — zdecydowanie przeważają nad pewnymi jego słabościami.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

Robert Schweitzer, *Autonomie und Autokratie. Die Stellung des Grossfürstentums Finnland im russischen Reich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1863 - 1899)*, Giessen 1978, ss. 395+9 nlb.

Pozycja Finlandii w ustroju Imperium Rosyjskiego była wyjątkowa i budziła powszechne zainteresowanie. Finlandia, zajęta w 1808 r. przez wojska rosyjskie, otrzymała bardzo liberalny ustrój, przewidujący zachowanie praw i przywilejów z okresu przynależności do państwa szwedzkiego. Zwycięski Aleksander I zobowiązał się — a w kilka lat później również jego następcy — do niezmiennia dotychczasowego ustroju i współdziałania w zarządzie krajem z jego parlamentem stanowym, którego głos miał być wysłuchiwany przed wprowadzaniem nowych podatków czy ustaw. Traktat pokojowy ze Szwecją, zawarty dnia 17 IX 1809 r. w Hamina (Fredrikshamn), zawierał jedynie uznanie wcześniejszych decyzji carskich, poddanych parlamentowi w Poroo (Borga)¹, i tylko przesunął granicę finlandzko-szwedzką bardziej na zachód, tak jak przebiega w dniu dzisiejszym. Zobowiązania Aleksandra I w stosunku do Finlandii dotrzymywał Mikołaj I, choć nie zwoływał parlamentu fińskiego i historycy nazywają jego rządy okresem „zamrożonego konstytucjonalizmu”². Dopiero wstrząs spowodowany przez „wojnę krymską” i przez powstanie styczniowe w Polsce spowodował nie tylko pełne przywrócenie dawnej autonomii Finlandii z okresowo zwoływanym parlamentem, ale również i jej rozbudowę.

Omawiana praca zajmuje się właśnie latami pełnego uznawania przez cara i jego pomocników specjalnych praw Finlandii. Był to okres rządów Aleksandra II i Aleksandra III aż do osławionego lutowego manifestu Mikołaja II z 1899 r., zapowiadającego ujednolicenie ustroju państwowego z punktu widzenia zniesienia autonomii finlandzkiej. Praca Schweitzera wnosi szereg nowych spostrzeżeń na temat ważnych wydarzeń z tego okresu. Przede wszystkim uwzględnia w znacznie szerszej mierze, niż dotychczasowa literatura przedmiotu, stanowisko cara Aleksandra II i Aleksandra III oraz ich współpracowników. Uwzględnianie jedynie poglądów polityków fińskich prowadziło m. in. do przeceniania manifestu lutowego, natomiast Schweitzer udowadnia, że manifest poprzedzony był również ważnymi naruszeniami statusu autonomicznego Finlandii w latach osiemdziesiątych. Bardzo istotne uzupełnienia do dotychczasowego obrazu historycznego wprowadza

² *Restauration und napoleonisches Erbe. Die Verwaltungszentralismus als politisches Problem in Frankreich (1814 - 1830)*, Wiesbaden 1972 (por. moją recenzję w CPH, T. XXVIII, z. 1, 1976).

¹ Zob. jego analizę E. Jutikkala, K. Pirinen, *A history of Finland*, Revised Edition New York 1974, s. 187 - 188.

² Takiej nazwy używa w tytule I rozdziału L. A. Puntila, *The Political History of Finland 1809 - 1966*, Helsinki 1974.